

DE GESCHIEDENIS VAN MIJNE GEBOORTEKERK.

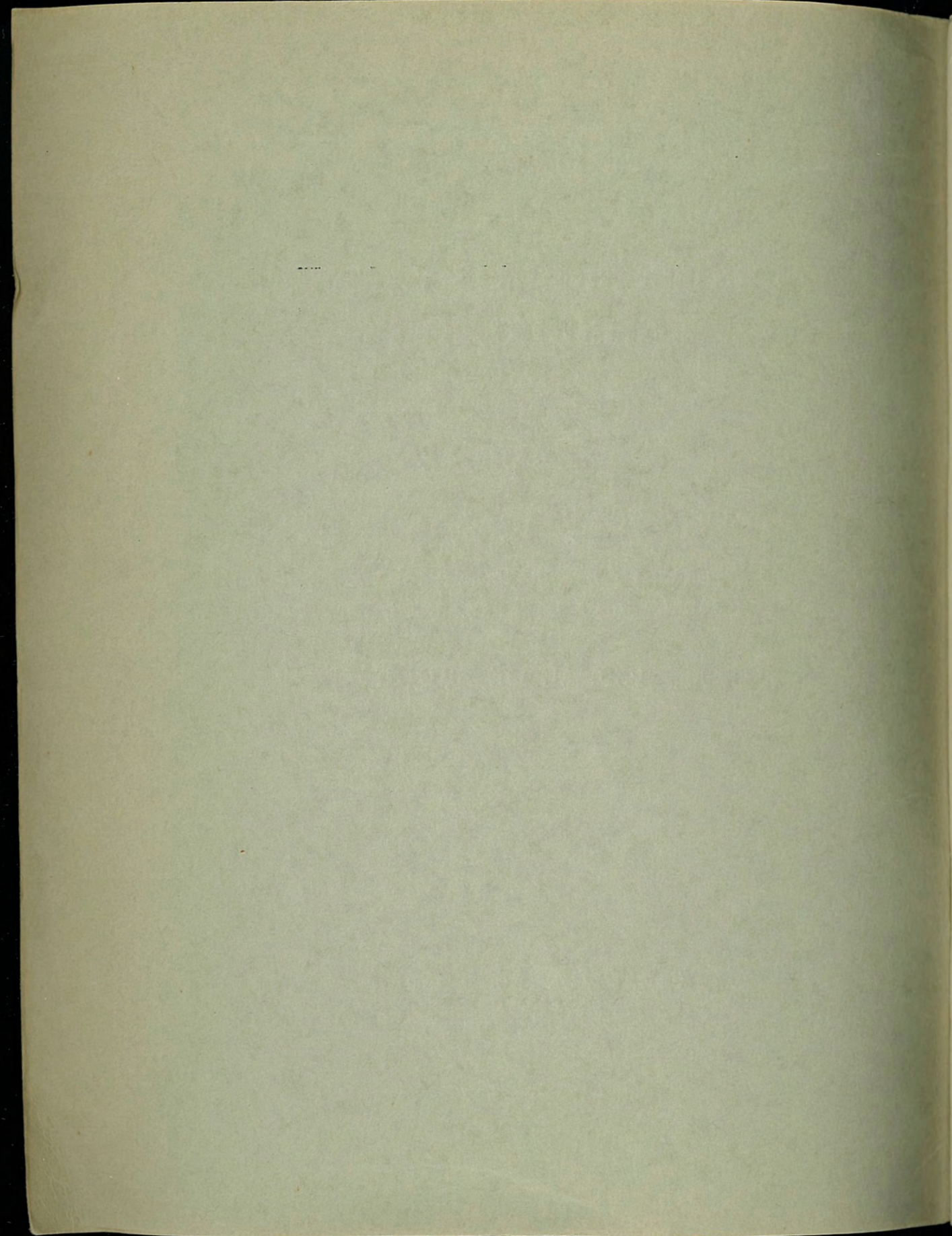
REDE

UITGESPROKEN BIJ DE OVERDRACHT VAN HET
RECTORAAT AAN DE THEOLOGISCHE SCHOOL
DER CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK IN
NEDERLAND OP 16 SEPTEMBER 1936, DOOR

P. J. M. DE BRUIN.

DRUKKERIJ JONKER — APELDOORN.

BRO
1936:
3

DE GESCHIEDENIS VAN MIJNE
GEBORTEKERK.

REDE

UITGESPROKEN BIJ DE OVERDRACHT VAN HET
RECTORAAT AAN DE THEOLOGISCHE SCHOOL
DER CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK IN
NEDERLAND OP 16 SEPTEMBER 1936, DOOR

P. J. M. DE BRUIN.

BRD-1936:3

BIBLIOTHEEK
THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT
APELDOORN

DE GESCHIEDENIS VAN MIJNE
GEBOORTEKERK

REDE

UITGESPROKEN BIJ DE OVERDRACHT VAN HET
RECTORAAT AAN DE THEOLOGISCHE SCHOOL
DER CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK IN
NEDERLAND OP 18 SEPTEMBER 1886 DOOR

P. J. M. DE BRUIN

*Hoog Achtbare Heeren Curatoren der Theol. School.
Hoog Geleerde Heeren, Hoogleraren der School.
Wel Eerwaarde Heeren, Bedienaren des Goddelijken
Woords.*

*Weled. Heeren Studenten en allen die tegenwoordig zijn.
Zeer gewenschte toehoorders.*

Het is een psychisch verschijnsel, dat bij het klimmen der jaren, de begeerte zich ontwikkelt om een blik naar het verleden te slaan. De jeugd en de jongelingschap heeft zijne idealen en wendt daarom 't oog naar de *toekomst*, waarin het de vervulling der idealen tegemoet ziet.

De middelbare leeftijd staat in het midden der werkelijkheid, in het *heden*, waarin het medeleeft met den strijd, die er gestreden wordt en met de verschijnselen, die zich op allerlei gebied openbaren. Wanneer echter de middaghoogte bereikt is en men lang reeds over den top des bergs heen is, dan zien wij terug naar het *verleden*.

Wanneer de idealen, die men in de toekomst hoopte te bereiken, reeds lang niet meer wenken en men de ervaring van Mozes verkregen heeft: „Het uitnemendste van die is moeite en verdriet”, dan gaat onze blik naar den gezichtseinder, die achter ons ligt en men ziet terug op het leven dat voorbij is gegaan, en is ons oog verlicht door den Heiligen Geest, ook op de weldaden, die de Heere in het verleden zoo ruimschoots geschonken heeft.

Het geheugen, dat van het heden minder vasthoudt, keert zich te meer naar het verleden, dat zooals de psychologie leert al helderder en klaarder wordt gezien, bepeinsd en doorleefd.

Tot op heden hebben mijne oraties bij het overdragen van het rectoraat, gestaan in het heden en vraagstukken die up to date waren, trokken dan ook mijne aandacht om daarover te oreeren. In den eersten tijd, toen onze School nog in Rijswijk en den Haag was gevestigd en de wijsbegeerte eener Neo-Calvinistische richting, heel de wetenschap tot het aardsche betrok, en ook de theologie werd voorgesteld als eene wetenschap, die haar object in den kosmos vindt, en dus één der vijf faculteiten is, waarvan de boom der wetenschap in de zichtbare wereld is geplaatst, heb ik deze beschouwing in mijn rectorale rede bestreden. Het was nog in dien tijd, dat ook in de „Gereformeerde kerken” van de zijde van wijlen Ds. Bos in „de Wachter” nog een helder geluid tegen deze filosofische richting vernomen werd. Bij de overdracht van het rectoraat aan wijlen mijn ouden van Lingen, sprak ik toen over het onderwerp „Niet de kosmos, maar God het object der Theologie”.

In lateren tijd, toen in de „Gereformeerde Kerken” de strijd gestreden werd, die tot gevolg had de afzetting van Ds. Geelkerken en het formeeren van „Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband”, werd onze aandacht bepaald bij de kerkrechtelijke vraag, hoe de verhouding is der plaatselijke kerken tegenover de meerdere vergaderingen en in hoever er van autonomie en van subordinatie over de plaatselijke kerken sprake kan zijn. Ten slotte gaf de chiliastische kwestie in eigen kerk, die tot volkomen uitbanning dier dwaling leidde, ons aanleiding om in de kerkgeschiedenis na te speuren, hoe het Judaïsme de oorzaak daarvan was, en bijna al de eeuwen door dit Judaïsme, onder welken vorm het ook optrad, door de kerk des Heeren bestreden is.

Ditmaal echter voerde mijn gedachtengang niet meer naar het heden, maar naar 't verleden, gelijk neel de his-

torische groep der Theologie naar het verleden heenwijst.

In die groep is dan ook de *historia ecclesiae* het hoofdvak. Het wijst ons op de Christusregeering, die vanaf het begin der wereld tot nu toe, Zijne kerk, van den Vader verkoren van eeuwigheid, vergadert, bewaart en beschermt. Onder het Oude Verbond was die Christusregeering inzonderheid beperkt tot het volk van Israël, al voerde de Zone Gods ook enkelen toe uit het heidendom, die in Israël werden ingelijfd. Onder den Nieuw-Testamentischen dag werd met den Pinksterdag de midde muur des afscheidseis verbroken en gaat de Ruiters op het Witte Paard voort, overwinnende en opdat Hij overwon.

Beginnende van Jerusalem, dat is het parool, dat Jezus als de Koning Zijner Kerk, aan Zijne Apostelen medegeeft, en van Jerusalem naar Samaria, van Samaria naar Antiochië, van Antiochië naar Troas, breidt Hij Zijne Kerk uit tot in Europa en Africa, ja, tot aan de einden der wereld.

Zoo ontplooit Christus in Zijn reguum gratiae eene *algemeene* Kerkgeschiedenis, maar mag ook een *bijzondere* het oog vestigen op de stichting der kerk in de verschillende landen.

In die verschillende landen, zoo leert ons de Heilige Schrift, heeft Christus weer Zijn plaatselijke Kerken en worden de geloovigen te Corinthe en Thessalonica, te Efeze en te Philippi weer verzameld en geregeerd door het intermediair van Christus, die aan die plaatselijke gemeenten opzieners en armverzorgers geeft, waardoor iedere plaatselijke Kerk weer eene volledige Kerk is, zooals Voetius zegt in *Zijn politica ecclesiastica*, welke plaatselijke kerk verplicht is met andere plaatselijke kerken in kerkverband te leven zonder hierarchie over andere plaatselijke kerken uit te oefenen.

Ons presbyteriaal beginsel laat niet toe, dat één gemeen-

te op zichzelf staat, maar dat zij, verwerpend het independentisme en individualisme te saam leven in classicaal en synodaal verband.

Met de reformatie der zestiende eeuw is dat Bijbelsch presbyteriaal beginsel weer zoo krachtig herleefd, als de hierarchie der Roomsche Kerk is verworpen en de Dordtsche Kerkorde onze grondwet wordt in de regeering der kerk. Daarom mogen wij dankbaar zijn die mannen der zestiende en zeventiende eeuw, die op gebied van het Kerkrecht hebben uitgeblonken, maar minder kunnen wij roemen op de historieschrijvers, die wél de geschiedenis der Nederlandsche Kerk uitnemend hebben beschreven, maar toch te veel hebben verzuimd de geschiedenis der plaatselijke Kerken aan het nageslacht te verhalen. Hier ligt nog een groot terrein braak en wij mogen onzen jongen theologen wel ernstig op het hart binden, speciale studie te maken van de historie der plaatselijke kerken, waarvan in zoovele archieven bewaard is gebleven, wat der vergetelheid dient onttrokken te worden.

In de negentiende eeuw kwam er wel eenige verandering, vooral in het tweede deel der eeuw. Met de herleving van het presbyteriaal beginsel door de Afscheiding, kwam er ook meer drang de geschiedenis der plaatselijke kerk te beschrijven. Inzonderheid het kerkrecht der Doleantie, uiteengezet in Kuyper's „tractaat van de Reformatie der Kerken” leidde het oog der kerkhistorici naar de plaatselijke kerken in hun afzonderlijk bestaan.

Zoo verscheen een zeer lezenswaardige geschiedenis van de kerk van 's Gravenhage vanaf de Hervorming tot den huidigen tijd van de hand van Prof. Vollenhove, toen predikant van den Haag. Hierop volgden meerdere geschiedenissen over verschillende gemeenten der Afscheiding, om in dezen omtrek te blijven, die van Apeldoorn, Teuge en Beekbergen en „De Afscheiding in Gelre” van

Ds. Teeuwen, bevattende de Kerkgeschiedenis van Hattem, Heerde en Wapenvelde vanaf de dagen der Scheiding onder Brummelkamp, waarin de daden des Heeren op de Noord- en Oost-Veluwe werden herdacht.

Dit leidde mij tot de gedachte eene beschrijving te geven van de kerk mijner geboorte, waarin ik tot mijn jongelingsleeftijd de dagen mijner jeugd heb doorgebracht. Vooral de acta der Classes en Particuliere Synoden in Zuid-Holland door Reitsma en Van Veen, brachten mij op 't spoor. Zij gaven mij onderscheidene gegevens omtrent hetgeen eeuwen geleden reeds in de kerk mijner geboorte heeft plaats gevonden.

Wij gaan dus heden heen naar het dorp Voorschoten in Zuid-Holland, gelegen in de nabijheid van het Leidsch Athene, in welke kerk reeds vroeg het Evangelie, zij het ook verduisterd door menige dwaling uit de Middeleeuwen, verbreid is geworden. In dat dorp was eene kerk gesticht, die reeds eeuwen in haar kerkelijk zegel drie op haar rug liggende halve manen geeft te zien, omgeven met een randschrift, uit Hooglied 6 : 10, „Schoon gelijk de maen”.

De geschiedenis van mijn geboortekerk.

Waarbij wij die kerk gaan bezien: in de eerste plaats onder het pausdom, namelijk haar *stichting*.

* * *

Art. 27 van onze confessie belijdt niet alleen het *wezen* der kerk, maar ook hare continuïteit, als wij in dat artikel lezen:

Deze kerk is geweest van het begin der wereld af en zij zal blijven tot het einde toe, als daaruit blijkt, dat Christus een eeuwig Koning is, dewelke zonder onderdanken niet zijn kan¹).

Deze continuïteit geldt niet alleen van de kerk in 't algemeen, hoe klein zij ook voor een tijd moge zijn, gelijk in de dagen van Achab, toen de Heere nog zeventuizend menschen behouden had, die hunne knieën voor Baäl niet gebogen hadden, maar zij geldt ook van eene plaatselijke kerk, zoodat wij belijden, dat de geschiedenis eener plaatselijke kerk begint bij hare stichting en doorloopt tot den huidigen dag, al moge zij zeer in verval gekomen zijn en zelfs de kenmerken eener valsche kerk gekregen hebben.

Daarom beginnen wij de geschiedenis der plaatselijke kerk van Voorschoten, onze geboorteplaats, niet met de reformatie der zestiende eeuw, maar met den tijd harer stichting, welke reeds in 866 heeft plaats gevonden, gelijk in een register van kerkelijke goederen in dat jaar „Forescate” reeds wordt vermeld²). Vóór dien was er het heidendom heerschend en werd in de bosschen rondom Voorschoten aan het Germaansche godendom geofferd. Dit blijkt reeds uit de jaarboeken van Tacitus, welke tusschen de jaren 70 en 79 na Christus' geboorte gewag maken van het Sacrum Nemus of het Heilige Bosch, waarvan het Schakenbosch ten Zuiden van Voorschoten nog een overblijfsel is. Reeds in den Romeinschen tijd in de eerste jaren onzer jaartelling liet Corbulo door zijn soldaten een kanaal graven dat Rijn en Maas verbindt en nu nog bestaat onder den naam van „de Vliet”. Tacitus zegt, dat dit geschiedde „ten einde het onveilige van den Oceaan te vermijden”. Ten zuiden van Voorschoten vond men reeds in de eerste eeuw het Forum Hadriani, thans Voorburg geheeten. In deze heidensche streken werd in de achtste eeuw het Evangelie gebracht door Angelsaksische zendingen, die onder de Saksen en Friezen predikten. Of Bonifacius, die in 855 te Dokkum vermoord werd door de Friezen, de Stichter van de Kerk van Voorschoten is ge-

weest, is niet meer te ontdekken, doch wel is bekend, dat zij in 866 bekend stond als een kerk, gewijd aan den Heiligen Laurentius, den godvruchtigen diaken van bisschop Sixtus II, die met zijn diaken Laurentius den martelaarskroon te Rome ontving, omdat hij den geldgierigen stadhouder op de krankten, armen en weezen der gemeente wees als de schatten der kerk, welke Christus aan Zijne gemeente heeft nagelaten³).

Zij. met Cyprianus, bisschop van Carthago, ondergingen dien marteldood tusschen 257 en 260. Al was dan het Evangelie, dat in de negende eeuw te Voorschoten gebracht werd, toen reeds met vele Roomsche dwalingen gemengd, er was toch in dien tijd het beginsel eener Christelijke Kerk.

Die kerk breidde zich uit in de Middeleeuwen, hetwelk medegedeeld wordt door een brief van Graaf Floris V en uit verscheidene plaatsen bij Melis Stoke in zijn rijmkroniek. Van die uitbreiding wordt ook getuigenis afgelegd door den toren, die van onderen vierkant opgaat tot aan den omloop of trans, op welken, aan ieder der vier hoeken een klein torentje gebouwd is, waarmede in vroegere dagen werd aangeduid, dat de Kerk een Moederkerk was, onder welker gezag zich weer andere kerken, n.l. kapellen bevonden.

De kerk van Voorschoten was dus eene Parochiekerk, waaronder vier kapellen behoorden. Ten eerste, een kapel ten Noorden van het dorp, gewijd aan den Heiligen Nicolaas, bij het thans nog bestaande St. Nicolaasbruggetje. Ten tweede een kapel te Schakenbosch, aan St. Agatha gewijd. Ten derde een kapel in Veur en eindelijk een in Wilsveen. Zoo was dan de Kerk van Voorschoten zeer uitgebreid in de Middeleeuwen, ondanks het krijgsumroer dat den vrede dikwijls verstoorde en het ruwe geweld van krijgsvolk, waaronder de kerk te lijden had.

Ik noem slechts den aanval van Graaf Willem I op Graaf Lodewijk van Loon, de man van Gravin Ada van Holland, die zich op het Kasteel Adegeest bevond en na den veldslag aldaar, naar Leiden moest vluchten in 1203. Ook de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten gingen Voorschoten niet ongemoeid voorbij. Zoo lezen wij, dat Graaf Willem V, die tegen de Hoekschen onder Margaretha van Henegouwen streed, van 28 Maart tot 15 Mei 1350 het onder Voorschoten gelegen Kasteel Rosenberg belegerde, innam en verwoestte. Bij dit beleg werd hier te lande het eerst buskruit gebruikt.

Tijdens het begin der Bataafsche republiek dichtte de burger Lieve van Oleffen:

Voorschoten, dat met Veur vereend.

Geen kleenen luister aan het Rijnlands oord verleent;
 Reeds negen eeuwen oud, moest in het gruwzaam strijden
 Van Hoeksch en Kabeljauwsch, de felste neepen lijden.
 Gewetensdwang heeft ook aldaar Zijn aard getoond,
 En in 's lands jongst krakeel bleef 't mede niet
verschoond.

Ook had de kerk veel te lijden onder het collatierecht. De Heer der heerlijkheid Voorschoten uit het geslacht der Wassenaars, later der Duivenvoordes had de oppermacht over de kerk in handen, hij benoemde de pastoors, met welke de gemeente tevreden moest zijn en voerde het jus niet alleen circa sacra, maar ook het jus in sacris uit. Voetius die tegen deze „heerlijke” rechten zoo toornde op de Dordtsche Synode van 1618 was zelfs niet in staat de Synode te bewegen ze op te heffen, zooals Art. 5 D.K.O. ons leert, waar gesproken wordt van „het deugdelijk recht van presentatie” of eenig ander recht van beschermheeren.

Dit jus patronatis heerschte nog in de vorige eeuw in Voorschoten's Kerk, alwaar de Heer van Duivenvoorde het collarecht uitoefende, om uit één door den Kerkeraad en het Kiescollege aangeboden tweetal een predikant ter beroeping te kiezen. Van de pastoors, die de kerk onder het Pausdom hebben gediend is weinig bekend. Alleen staat in een brief van 't jaar 1289 vermeld als priester in de kerk van Voorschoten een zekeren Johannes. In 1523 was Pieter van ter Gouw pastoor van Voorschoten, die opgevolgd werd door Johan Lens. Lens' pastoraat werd na zijn dood vervuld door Jodocus Gasparszoon, die in 1573 werd opgevolgd door Volkert Nicolaaszoon. De laatste is na het ontzet van Leiden en het vertrek der Spanjaarden uit den omtrek, eveneens uit Voorschoten verdwenen, daar in de kerk de reformatie werd ingevoerd.

* * *

De Kerk van Voorschoten onder de Reformatie is de tweede periode in haar Kerkgeschiedenis.

Evenals bij de Algemeene Kerkgeschiedenis zien wij ook hier reformatorische pogingen. Of de broeders des gemeenen levens hier hebben gewerkt, of de klankvolle stem van Johannes Brugman ook in Voorschoten's straten in de landstaal is gehoord en de vrome devotie ook hier hare aanhangers had, weten wij niet, maar dit is zeker, dat in den omtrek, o.a. in Voorburg de inquisitie reeds op de loer lag, omdat aldaar vele verboden boeken werden gelezen. De Sacramentisterij was aldaar zóó doorgedrongen, dat de pastoor Lambert Ottens voor onrechtzinnig werd verklaard en Jan van Polanen in zijⁿ plaats werd gesteld onder de uitdrukkelijke voorwaarde van nooit kettersch onderwijs te zullen geven en geen kettersch boek in huis te zullen hebben⁴).

In 1523 was uit het klooster te 's Gravenzande een monnik ontvlucht, die voor goed de pij aflegde en te Enkhuizen door den Schout werd gevat, tegelijk met drie nonnen, die almede de wereldlijke kleeding hadden aangenomen⁴).

Te Delft predikte in 1520 Wouter, de Luthersche monnik tegen de aflaatprediking en in 's Gravenhage was de advocaat Cornelis Hoen voor de Hervorming reeds gewonnen. Het vuur der reformatie smeulde dus reeds in den omtrek onzer geboorteplaats. In 't geheim werd de reformatie voorbereid zoodat in Januari 1526 eenige rijmpjes in de St. Pieterskerk te Leiden werden aangeplakt, waaruit het wantrouwen tegen de priesters bleek. Eén er van luidde:

Gij vrome mannen, hoed uw vrouwen
Voor alle monniken, of 't zal u rouwen''⁵).

Toen de inquisitie te Leiden scherper ging optreden, werden de samenkomsten van de aanhangers der „nije leere'' verlegd uit de stad naar den omtrek en wel op diverse tijden en plaatsen, o.a. dikwijls te Rijnsburg. Zoo won ook de reformatie in Voorschoten meer en meer aanhangers, en het staat vast, dat in het huis „te Keubel'' waar de Vliet in den Rijn valt en op den huize „Ter Wadding''⁶), daar dicht bij gelegen, buiten de Witte Poort op den weg naar Voorschoten, in 1566 eene openbare prediking der Gereformeerden is gehouden. Van Mieris⁷) zegt: Het huis Keubel op den hoek van de Oude Vliet aan den Rijndijk is een oud adelijk huis geweest, alwaar de Gereformeerden in het jaar 1566 de eerste openbare vergadering of prediking hielden en is gedurende de belegering van Leiden geheel verwoest geworden en sedert in weiland veranderd.

Deze eerste vergadering der Gereformeerden is over-

vallen en heeft aan onderscheidene personen het leven gekost. Na dien tijd hielden de Gereformeerden hunne Godsdienstoefeningen in het geheim, vooral toen Alva's krijgsbenden in den lande rondzwierven. Reizende kooplieden als marskramers vermomd, verspreidden de Heilige Schrift en traden op om op eenvoudige wijze het Evangelie te verkondigen. Wie het boeiend verhaal wel eens heeft gelezen van Hidde Hiddesz en zijne gevangenneming op eene boerderij te Voorschoten weet wat er ook toen in en om Voorschoten's Kerk geleden en gestreden is⁸).

Inzonderheid toen Leiden belegerd werd in 1574, was het te Voorschoten een bange tijd voor de belijders der Waarheid, doch Leiden's ontzet op 3 October werd ook voor de omstreken dier stad het keerpunt. In welk jaar de kerk tot reformatie kwam, is niet juist aan te geven, maar dit is zeker, dat vóór 1579 in Voorschoten's Kerk reeds een prediker der Gereformeerde religie optrad. Een groot bord in het kerkgebouw, waarop de namen der predikanten zijn geschilderd, geeft ons aan dat de eerste predikant was Pieter Cornelisz vóór 1579.

Later stond hij te Enkhuizen en woonde als zoodanig de Particuliere Synode van Noord-Holland bij, die in Augustus 1620 gehouden werd te Alkmaar⁹). Hij was een beslist contra-Remonstrant, die te Voorschoten predikte naar de leer van Calvijn. In 1586 werd Ds. Jacob Baselius beroepen. Hij was een Vlaming, die wegens de vervolging naar Leiden gevlucht was. Aldaar zijnde, werd hij bekend te Voorschoten en daar in 1586 beroepen.

Te Leiden nog zijnde, was hem door Leiden's Kerkeraad een beroep toegezegd, doch in plaats van hier aan te voldoen, werd Ds. Platevoet beroepen, wat bij Baselius in geen goede aarde viel.

Toen hij nu te Voorschoten stond, beschuldigde hij den Kerkeraad van Leiden voor kettters en de Kerk van Leiden

was volgens hem „een verckenskot”. Leiden bracht deze beschuldiging ter classis, doch¹⁰⁾ deze oordeelde, dat Leiden zich eerst tot den Kerkeraad van Voorschoten had moeten wenden. Daarop bracht Voorschoten de zaak op de Part. Syn. te Rotterdam, Juni 1586. Intusschen was Baselius, zonder de classis van Rijnland „à Dieu” te zeggen naar Bergen op Zoom vertrokken, zoodat de Particuliere Synode Deputaten benoemde, voor wie Baselius moest verschijnen, terwijl aan de kerk van Bergen op Zoom wordt bericht, dat Baselius eerst aan de classis van Rijnland behoorlijk acte van afscheid moest vragen. De kerk van Voorschoten werd door dit vertrek naar Bergen op Zoom vacant, doch in de acte der Part. Synode te 's Gravenhage, 22 Oct. 1591¹¹⁾, vinden wij als afgevaardigde van de classis Leiden met behoorlijke credentiebrief afgevaardigd Reinier Donteclock, bedienaar des Woords te Voorschoten.

Donteclock, later te Brielle en vervolgens te Delft, bewerkte op de Synode van 's Gravenhage, dat de Remonstrant Hermanus Herberts van Gouda om zijn dwaalleer geschorst werd.

In Donteclock had Voorschoten een leeraar, die de praedestinatieleer op infralapsarisch standpunt verdedigde en in geschrift de catechismus van Tergouw, een remonstrantsch vraagboekje in 45 vragen en antwoorden scherp bestreden heeft, en ook Arminius zelf heftig aanviel¹²⁾.

Zoo stond de kerk van Voorschoten in den strijd tusschen Remonstranten en contra-Remonstranten aan de zijde der laatsten. Toen Donteclock in 1592 vertrok naar den Briel, wenschte men weder een Contra-Remonstrantsch predikant, die men weldra vond in Ds. Everhardus Bomelius, die van Gouda naar Voorschoten werd beroepen. Op de Synode van Leiden, 2 November 1592. moest Bo-

melius klagen, dat de classis Gouda hem geen attest van losmaking wilde geven. De Synode deputeerde enkele broeders naar Gouda en aldaar kwam de zaak in orde. Te Gouda was Bomelius reeds in dispuut geweest met den remonstrant Coolhaas in 1581 en was toen gedaagd voor de Synode van Rotterdam. Een jaar later werd Coolhaas afgezet.

Hoe lang Bomelius te Voorschoten gestaan heeft, is uit de acte der oude classes en Particuliere Synoden niet te vinden, doch dit is zeker, dat in 't laatst der zestiende eeuw in Voorschoten is gekomen Ds. M. J. Middelhoven, die in 1634 emeritaat verkreeg en zijn zoon Samuël in 't zelfde jaar in zijn plaats zag. Deze zoon echter moest reeds vijf jaren later emeritaat aanvragen. Voorschoten was toen een aantrekkelijke standplaats voor predikanten. Die er was, bleef er tot aan zijn dood, zoo o.a. Azenas Baudevin, die in 1639 Middelhoven Jr. opvolgde en Voorschoten diende tot 1660 in welk jaar hij aldaar stierf. Zijn opvolger, Daniël Ouzeel, diende een tiental jaren, tot zijn dood in 1670. Tijdens Ds. Ouzeel werd in Voorschoten eene Roomsche kerk gesticht, toen de placaten tegen de „paapsche stoutigheden” niet meer nageleefd werden.

Na Ouzeel diende Johannes Wijngaarden zelfs van 1671 tot aan zijn emeritaat in 1710.

In 't geheel werd in de zeventiende eeuw Voorschoten door 5 predikanten gediend¹³), terwijl in de achttiende eeuw twaalf maal een dienaar zich aan de gemeente verbondt¹⁴).

Dat was de eeuw waarin de Tolerantie opkwam, en ook Voorschoten zag de streng Gereformeerde richting in zijn gemeente verdwijnen.

Een van de twaalf predikanten der achttiende eeuw moet nog genoemd, n.l., Ds. Willem Muilman¹⁵), geboren te Franeker en aldaar ook aan de Hoogeschool opge-

leid. Hij was doctor theologiae en doctoreerde onder Prof. Vitringa met een desertatio theologia de libro Dei ad Exodum 32 tot 34. Muilman was tevens een man, die Nederlandsche en Latijnsche gedichten maakte en reeds op 28-jarige leeftijd verscheen zijn Carmen Heroicum ac Passione Christi.

Van 1722 tot 1730 stond hij in Voorschoten, om vandaar naar Alkmaar en later naar 's Gravenhage te vertrekken, een predikantsplaats waar vroeger zijn vader en na hem zijn zoon het pastoraat vervulde.

Sedert 1730 kwamen en gingen verschillende leeraars als Johannes den Brandt, Martinus Bummerink en Bouvink, die na elkaar niet minder dan zestig jaar Voorschoten's pastorie bewoonden. Het was de tijd van de Tolerantie, waarin Comrie en Holtius hun stem verhieven tot verdediging der oude gereformeerde leer, maar de meesten waren reeds door den tijdgeest medegevoerd in rationalistischen of supra-naturalistischen geest.

Ook Voorschoten's kerk kwam in diep verval. Van den kansel werd niet meer de oude gereformeerde leer gehoord, maar een mat supra-naturalisme, dat nog wel rechtzinnige klanken deed hooren, maar de prediking van een rijken Christus en een arm zondaar werd niet gebracht.

In dezen tijd van verval kwam in 1790 te Voorschoten Ds. Willem Broes, de welbekende schrijver van „De tekstenrol”, die in de vorige eeuw onder de studenten te Kampen veel gevonden werd, een werk, evenals later dat van Ds. Krull, waarin een serie teksten worden genoemd, ten gebruike bij allerlei gelegenheden en ook voor het kerkelijk jaar.

Hij was de zoon van den nog beter bekenden en onder het Godvruchtige volk nog altijd geliefden Petrus Broes,¹⁶⁾ schrijver van „de peinzende Christen”, wiens uitdruk-

king: „dierbare Bijbel, mijn Bijbel” nog wel eens op den kansel wordt aangehaald.

Willem was echter niet als zijn vader, een leeraar van den ouden stempel. De nieuwe denkbeelden van de Aufklärung en het Supra-naturalisme kregen allerwege ingang.

Op politiek gebied droomde men van vrijheid, gelijkheid en broederschap, en de Bataafsche Republiek nam de plaats in van de aloude Republiek der Vereenigde Nederlanden.

Inplaats van den Oranjevorst Willem V kwam een man als Rutger Jan Schimmelpenninck, een doopsgezinde, die voor de vrijzinnigheid op godsdienstig gebied ijverde.

In 1797 vertrok Ds. Broes, in het sterfjaar van zijn vader, die 27 October 1797 overleed, diep betreurd door de Amsterdamsche gemeente. Willem Broes werd in hetzelfde jaar nog opgevolgd door Ds. Adrianus van den Ende, die slechts 1 jaar de gemeente diende en zijn ambt in 1798 neerlegde.

Het waren toen rumoerige tijden, in welke de patriotten een groot woord voerden, en op den kansel weinig meer gehoord werd van de oude Calvinistische leer.

In dien tijd zong Claas Bruyn, 1799:
 „Maar is dit heerlijk dorp, welks straat wij nu inrijden
 Voorschoten niet? O ja, en zie, aan wederzijden
 Hoe net, hoe zindelijk zich alles hier vertoont!
 Geen wonder, want het wordt door renteniers bewoond.”

Het was toen de tijd van „algemeene verdraagzaamheid”, waarin predikant en pastoor bij elkaar kwamen om gezellig te kouten, toen de bekende Ds. Jan Scharp op zulk een avondje op practische wijze betoogde, dat de natuur boven de leer gaat door het loslaten van een muis, waardoor een gedresseerde kat zijn geleerde kunst

vergat door de kaars weg te werpen en de muis achterna te springen.

Het uitvoeren van kunststukjes op homiletisch gebied was in dien tijd niet vreemd, toen dezelfde Ds. Scharp een preek uitgaf over Matth. 1 : 21b: „En gij zult Zijnen naam heeten *Jezus*; want Hij zal Zijn volk zalig maken van hunne zonden”. Een tekst, waarin evenmin als in de heele predikatie de letter R voorkomt. Zelfs toen hij den schrijver van de preek niet kon noemen als Ds. Scharp, omdat daarin een R voorkomt, wees hij den schrijver aan met den naam van Ds. Jan Welgeslepen.

In zulk een tijd was er ook in de kerk van Voorschoten een geestelijke armoede, en de weinige godvreezenden, die er nog gevonden werden, voedden zichzelf met het lezen van oude schrijvers uit de zestiende en zeventiende eeuw.

In het begin der negentiende eeuw, toen de Fransche druk velen in den nood tot God deed vluchten, bleek het, dat ook in Voorschoten nog een overblijfsel was naar de verkiezing der genade. Twee jonge menschen werden aan zichzelf ontdekt en kwamen tot de vraag: „Is er nog een middel om de welverdiende straf te ontgaan?” Met deze vraag gingen zij tot hun predikant, die hen met belangstelling aanhoorde en daarop ten antwoord gaf: „De predikanten der vorige eeuw wisten op zulk een vraag wel een antwoord te geven; ik verblijd er mij in, dat zulk een vraag uwe gewetens vervult, dat kan aanleiding zijn, dat gij beste brave menschen wordt, doch ik kan u niet verder helpen. Ga maar naar Betje Boers, een oude vrome vrouw van den ouden stempel en die zal u den weg wel bescheidenlijker uitleggen.”

Tijdens den overgang der achttiende in de negentiende eeuw stond in Voorschoten Ds. Johannes Christiaan Vorstman, die na vijfjarigen dienst vertrok. Zijn ledige

plaats werd vier en twintig jaren lang ingenomen door Ds. Wijnand Frederik Wyers, die aldaar in 1828 overleed.

* * *

Ook voor Voorschoten's kerk werd het toen de tijd van diep verval. Noch Johannes ten Brink, noch Johannes Pieter van Harenkarspel, die na enkele jaren vertrokken, zetten de bazuin aan den mond om het volk tot terugkeer tot de Gereformeerde leer te bewegen.

Alleen tot deugd en braafheid werd aangespoord. 't Was de tijd, toen Ds. H. de Cock tot bekeering kwam en de vijandschap tegen de oude waarheid overal uitbarstte.

In 1837 kwam van Heerjansdam Ds. Jan Jacob Sluyter, die aan de Leidsche academie had gestudeerd en daar kennis had gemaakt met student Simon van Velzen, onzen bekenden vader van Velzen uit den tijd der Afscheiding.

Samen trokken zij op naar de grenzen, toen de Belgische opstand was uitgebroken, en beiden droegen zij daarna het metalen kruis, hen door de Regeering verleend. Overigens verschilden zij als dag en nacht. Van Velzen, de stoere krijgsheld, die leed en streed voor de waarheid, die uit God is, en Sluyter, de man van het toen opkomende modernisme, wiens zwager, Ds. Matthes van Valkenburg, bekend is geworden door zijn boek: „De moderne richting”, dat veel opgang maakte in het midden der negentiende eeuw.

Deze Ds. Sluyter, die 36 jaren als predikant te Voorschoten stond, was een vriendelijk en goedhartig man, doch die in de leer zoo ver ging, dat hij op de catechisatie zijn leerlingen o.a. voorhield, dat er geen hel was en zoo die er moge geweest zijn, nu al lang was uitgebrand.

In 1868 in 't voorjaar heeft hij aan mij den Heiligen Doop toegediend in de openbare school. De kerk, behalve den toren, was kort na mijne geboorte afgebroken en de godsdienstoefeningen werden nu in die school gehouden, waaraan, naar de liberalen zeiden, „de natie gehecht was”.

Deze Ds. Sluyter, die 92 jaar oud is geworden, heb ik goed gekend en toen ik te Kampen studeerde en in de vacantie thuis kwam, sprak hij nog vaak met mij over zijn collega's uit zijn jeugd Van Velzen en Brummelkamp. Tevens drukte hij mij dan op 't hart, dat het zuivere Evangelie het duidelijkst wordt voorgesteld in de gelijkenis van den verloren zoon, waarin een berouwvol zondaar tot het vaderhuis wederkeert en de lieve en goede Vader hem dan weder aanneemt zonder een middelbaar te eischen.

De opvolgers van Ds. Sluyter waren de Evangelische of Groninger richting toegedaan, zooals Ds. D. Beekman en Ds. M. Hoog. De eerste diende tot 1879 en vertrok toen naar Breda, de laatste stond er ruim 25 jaren. In hun tijd was reeds de periode van betrekkelijke herleving aangevangen.

* * *

Voor die herleving kunnen twee factoren worden genoemd. De eerste was de oprichting der goud- en zilverfabriek van den Heer J. M. van Kempen. Het doet iets wonderlijk aan te zeggen, dat een fabriek van goud- en zilverwerken kan leiden tot godsdienstige herleving. En toch zal u dit duidelijk zijn, als ge weet, wie de oprichter was van deze te Voorschoten ingevoerde industrie. Van Kempen was een godvruchtige man, de zwager van Ds. Gobijs du Sart van Nijkerk, die uit Utrecht

gekomen, zijn fabriek te Voorschoten stichtte. Hij bracht meer dan 100 werklieden mede en tal van kantoortunctionarissen, die zoo goed als allen tot de orthodoxe richting behoorden en die onder de moderne prediking van Ds. Sluyter niet konden gesticht worden.

Gevolg hiervan was de oprichting van eene rechtzinnige evangelisatie, waarin zoowel rechts-ethische als confessioneele predikanten optraden, terwijl de streng-orthodoxe Ds. Bartstra van Wassenaar er catechiseerde. Meer en meer koos deze evangelisatie den rechtschen kant, zelfs Christelijke Gereformeerde predikanten als Ds. J. H. Donner traden er op en sedert 1886 praedomineerde de Gereformeerde richting en liet men ook doleerende predikanten voorgaan, in de hoop een doleerende gemeente te verkrijgen.

Een tweede factor was een geestelijke opleving als vrucht van de Afscheiding van 1834. Al was de Kerk van Voorschoten sedert 1816 een afdeeling geworden van het synodaal kerkgenootschap, door Koning Willem I gesticht, en al miste het door de moderne prediking de kenmerken der ware Kerk volgens artikel 29 onzer confessie, toch had de Heere in dat genootschap Zijne uitverkorenen. Hij trok ze met koorden der liefde en deze vereenigden zich met elkander in een gezelschapskring, waarin het psalmlied werd gehoord:

„Men hoort der vromen tent weergalmen
Van hulp en heil ons aangebracht”.

Van dat heil konden getuigen een schipper, die op 53-jarigen leeftijd uit de wereld gegrepen was en sedert dien tijd bij Ds. W. W. Smitt in de Wagenstraatkerk in Den Haag kerkte. Ook een tweetal broeders, tweelingen, die kort na elkaar tot ruimte kwamen en verschillende arbeiders op de buitens van Prins Frederik. Zij lieten

Christelijke Gereformeerde predikanten optreden in den koestal van een zekeren Brak, tusschen Voorschoten en Wassenaar. Ds W. W. Smitt en later Ds. J. Wisse Czn. uit Den Haag, Ds. J. H. Donner en Ds. J. Holster uit Leiden verkondigden in dien vollen stal het al-oude Evangelie, zooals dat in de kerken der Afscheiding gehoord werd. Al meer en meer kwam er een honger naar de waarheid. Het was echter een tijd, waarin helaas het individualisme hoogtij vierde, zoodat van deze broeders sommigen in Den Haag bij Ds. Smitt, anderen te Leiden bij één der twee Christelijke Gereformeerde gemeenten zich aansloten. De wereld noemde hen „de ouderwetsche fijnen”, tegenover de rechtzinnigen uit de Evangelisatie, die „de fijnen van de Evangelisatie” werden genoemd.

In deze toestand kwam kentering na de Doleantie. Eenigen uit de Evangelisatie gingen doleeren en lieten Ds. Vlug, doleerend predikant van Leiderdorp, optreden. Hun getal was te klein om tot kerkinstituëering over te gaan. Daarom zochten zij saamleving met de Chr. Geref. broeders, die te Leiden bij Ds. Holster's of Beuker's gemeente behoorden, om tot ééne plaatselijke kerk te worden geïnstituëerd. Zij wilden zelfs tot de Christ. Geref. Kerk overgaan, doch hadden bezwaar dat de te formeeren gemeente het reglement van 1869 zou aannemen. Zij deden een verzoek aan de classis Leiden der Chr. Geref. Kerk, welke de volgende circulaire liet verspreiden, geadresseerd „aan de belijders des Heeren te Voorschoten”. De circulaire was gedateerd 10 Mei 1889 en luidde als volgt:

I. dat de classis Leiden,

- a. vernomen hebbende het verzoek van 36 Chr. Geref. lidmaten te Voorschoten om aldaar een Chr. Geref. gemeente te formeeren;

b. gezien hebbende een door velen geteekend schrijven, waarin door hen — schoon zelve[n] nog niet aangesloten — bovengenoemd verzoek wordt gesteund en aan de te formeeren gemeente „een zedelijke- en financieele steun” wordt toegezegd;

c. gehoord hebbende het gecombineerd advies van de kerkeraden te Leiden;

heeft besloten aan dit verzoek te voldoen en een Chr. Geref. gemeente te Voorschoten te formeeren, welke, zoolang de vereeniging met de Ned. Geref. kerken nog toeft, onder bovengenoemde classis Leiden zal ressorteeren.

- II. dat als lidmaten dier gemeente zullen worden erkend:
- a.* alle te Voorschoten wonende Chr.-Gereformeerden, thans te Leiden aangesloten;
 - b.* alle belijders des Heeren, die instemming betuigen met de 3 formulieren van Eenigheid en zich onder opzicht en tucht willen stellen van den door de gezamenlijke lidmaten te benoemen kerkeraad;
- III. dat aan den te formeeren kerkeraad en gemeente wordt overgelaten of in 't vervolg het „reglement op de inrichting en bestuur der Chr. Geref. Kerken in Nederland” van 1869, voor de gemeente Voorschoten al dan niet zal worden aangenomen.

Alzoo werd op Dinsdag 14 Mei 1889 te Voorschoten een Chr. Geref. gemeente, onder leiding van de predikanten Holster en Beuker, en de ouderlingen J. H. Landwehr en P. van der Hans, geïnstitueerd. De toegekozen kerkeraad besloot het reglement van 1869 niet aan te nemen en stond dus bij de overheid bekend als Christelijke Gereformeerde Kerk. niet begrepen onder de gemeenten, die onder 't

reglement van 1869 ressorteerden. Deze gemeente was dan wel een unicum, hoor ik zeggen, niet doleerend en ook niet volledig Chr. Geref., daar zij buiten het reglement van 1869 stond. En toch was ze geen unicum.

Tot de Chr. Geref. Kerk in Nederland behoorden nog 3 gemeenten, die niet onder 't reglement van 1869 ressorteerden, maar een afzonderlijk reglement hadden ingediend, n.l. Aalten, Varsseveld en Winterswijk, die in 1869 bij de vereeniging met de kruisgemeenten door de synode van Middelburg, een afzonderlijk reglement indienden. Uit „het Independentisme in den Achterhoek”, geschreven door Ds. v. d. Sluis, is bekend, hoe deze 3 gemeenten op kerkrechtelijk gebied een Independentisch standpunt innamen.

Zoo werd Voorschoten's kerk feitelijk een Independentische Christ. Geref. Kerk, welk standpunt wegviel toen in 1891 heel de Chr. Geref. Kerk, behalve Waddinxveen, het reglement losliet en verwisselde met de D.K.O.

De eerste predikant der Chr. Geref. Kerk van Voorschoten was Ds. J. P. Visscher, in 1890 van Baarn gekomen, die in 1892 naar de doleerende Kerk van Loosduinen vertrok. Zijn opvolger was Ds. H. J. Kouwenhoven van Zaamslag, die met zijn ouderling De Kraaker aldaar zeer sympatiseerde met onze instandgebleven Christelijke Gereformeerde kerk, doch die sympathie in Voorschoten verloor. De gemengde gemeente van Voorschoten én sympathie met de staandegebleven Christelijke Gereformeerden liet zich niet vereenigen. Toch voelde Kouwenhoven zich in Voorschoten weinig thuis en vertrok weldra naar Leiden. Na hem diende vele jaren Ds. J. H. Alting Voorschoten's gemeente en daarna Ds. Wielinga, die naar Indië vertrok om plaats te maken voor den tegenwoordigen predikant Ds. Houtzagers.

Zoo is de Christelijke Kerk in Voorschoten in stand

gebleven, gedrenkt door het bloed der martelaren van 1566 en diep verdorven door het modernisme der negentiende eeuw.

Haar geschiedenis vermeldt ons de Catholiciteit van Christendom en Kerk, al de eeuwen door, maar ook niet minder de continuïteit der Kerk van Voorschoten, van de vroegste tijden af aan.

Voor drie vossen in den wijngaard des Heeren hebben wij ons te wachten, n.l. voor het Kerkisme, dat de Catholiciteit, voor het Individualisme, dat de Continuïteit en voor het Verbondsmethodisme, dat de door onze confessie beleden objectieve verbondsleer of het verbond der belofte, miskent, en maakt tot een verbond van genadeschenking.

Vasthoudend aan de Catholiciteit van Christendom en Kerk. aan de continuïteit der plaatselijke Kerk van Voorschoten, hoe gedefformeerd zij ook in de Middeleeuwen en later in de negentiende eeuw was — toch zien wij ook tot den huidigen dag in die Kerk mijner geboorte, wat Paulus schrijft in zijn brief aan de Romeinen, cap. 11 vers 5: „Alzoo is er dan ook in dezen tegenwoordigen tijd een overblijfsel gevonden, naar de verkiezing der genade” en belijden wij ook voor het toekomstige Zefanja cap. 3 vers 12: „Maar ik zal in het midden van u doen overblijven een ellendig en arm volk, die zullen op den naam des Heeren betrouwen.”

* * *

En thans hebben we nog een oogenblik stil te staan bij de fata scholae nostrae in het afgelopen jaar.

Toen Prof. G. Wisse het rectoraat aan mij overdroeg, voorzag ik reeds, dat mijn rectoraat met vele moeilijkheden zou hebben te kampen en het cursusjaar aan velerlei

afwisseling onderhevig zou zijn. De cursus begon wel met het volledig getal van 4 hoogleeraren, maar reeds was de series eene profetie, dat er eene verandering in het hoogleerarental aanstaande was.

De vakken van één der Hoogleeraren waren zoo geregeld, dat zij in ruim 2 dagen gedoceerd moesten worden, daar Prof. Wisse wegens den toestand zijner echtgenoot Apeldoorn metterwoon moest verlaten. Zelfs nam hij met Mei volledig ontslag van onze school en met een kostelijk woord nam hij afscheid van collega's en studenten. Zijn plaats is nog onvervuld, sedert hij als bedienaar des Woords zich aan de gemeente van Amsterdam-Oost heeft verbonden. De colleges aan de school werden door de andere hoogleeraren voortgezet en aan 't eind van den cursus werd een 6-tal studenten tot candidaten in de theologie bevorderd, die allen reeds een beroep hebben aangenomen. De Koning der Kerk stelle hen tot een rijken zegen.

Gaarne hadden wij ook een woord van welkom toegeroepen aan eenige noviti, doch het Curatorium kon ditmaal geen vrijmoedigheid vinden tot aanneming van hen, die zich hadden aangemeld. De Heere regeert! Hij geve ons in Zijn Godsbestuur te berusten. Toch zij die berusting geen werkloos neerzitten bij de pakken, maar dringt het tot ernstig, voortdurend en ootmoedig gebed om jonge mannen, begaafd met Zijn Heiligen Geest.

Het studentental is van 25 tot 19 teruggegaan. Die onze Theologische School, de School onzer Christ. Geref. Kerk, van harte liefhebben, zullen hierover met droefheid vervuld zijn. Voetius legde tot maatstaf voor de opleiding van Dienaren des Woords de zinspreuk: Pius et doctus. Pius moet voorafgaan en de ware vroomheid, vrucht van het vrijmachtig welbehagen Gods in Zijne uitverkorenen moet bij onze studenten de eerste plaats innemen, maar

dit mag nooit leiden tot minachten van het doctus. Zoo-
dra dit gescheiden wordt van elkander, zal er een strijd
ontstaan tusschen dor intellectualisme en valsch mystici-
me en die strijd zal School en Kerk ten verderve voeren.
Niet enkel door Schoolsche geleerdheid, maar evenmin
door geijkte termen om menschen te behagen mag de
kansel ontsierd. God behoede voor beide uitersten onze
geliefde Christ. Geref. Kerk.

In het curatorium kwam dit jaar geen mutatie. Het
werd door H.M. onze Koningin geëerd in den persoon
van Ds. L. H. van der Meiden, die kort geleden tot ridder
in de orde van Oranje-Nassau werd geslagen. Moge het
eeremetaal zeer vele jaren zijn borst versieren, gelijk de
zilveren krans der grijsheid reeds zijn schedel begint te
tooiën.

Thans dragen wij, volgens aloude opdracht van het Cu-
ratorium het rectoraat over aan U, waarde br. van der
Schuit. Met weemoed in het hart, gedenken wij hoe wij
in 1931 dit mochten overdragen aan wijlen onzen onver-
getelijken br. Lengkeek. Het was de eerste en laatste maal
van ons leven, nadat wij voor dien zes malen aan wijlen
br. van der Heyden en éénmaal aan wijlen den classieken
van Lingen dit rectoraat mochten overdragen.

De Heere sterke U in dit cursusjaar met kracht en ge-
zondheid, nu ook het aantal uwer college uren vermeerd is.

Bloeië onder uw Rectoraat dit jaar onze Alma Mater!
En hiermede, collega van der Schuit, dragen wij U het
rectoraat over met den alouden wensch:

Crescat, gloriat Alma Mater nostra.

AANTEEKENINGEN.

1. Art. 27 der Nederl. Confessie.
2. Zie „de Standaard” van 5 Februari 1936.
3. J. H. Kurtz. Leerboek der Kerkgeschiedenis, voor Nederland bewerkt door Dr. J. A. Gerth van Wijk, bladzijde 45 en 46.
4. Geschiedenis der Kerkhervorming, door Dr. J. G. de Hoop Scheffer, deel II, bladz. 350.
5. idem, bladz. 348.
6. Aardrijkskundig Woordenboek, door van der Aa, 2de deel, bladz. 853.
7. Geschiedenis van Leiden, door Frans van Mieris, 2de deel, bladz. 620.
8. De Klerk van den Inquisiteur, door W. J. D. van Dijk.
9. Dr. J. Reitsma en Dr. S. D. van Veen, acta N. Holland, bladz. 102.
10. Idem, acta van Zuid-Holland, bladz. 269.
11. Idem, acta van Z. Holland, bladz. 385.
12. Dr. J. Reitsma, Geschiedenis der Hervorming en die der Herv. Kerk der Nederlanden, bladz. 186.
13. Ds. M. J. Middelhoven, Samuël Middelhoven, Azarias Boudevin, Daniël Ouzeel en Joh. van Wijngaarden.

14. Abrahamus Alerdin 1710-1712, Adrianus Boscheiden 1713-1719. Jacobus Verheik 1717-1717. Wilhelmus Velse 1717-1721. Gerard van Hemert 1721-1722. Guilielman Muilman 1722-1730. Joh. den Brandt 1739-1765. Martinus Bummerink 1765-1774. Joh. Wilh. Bouvink 1774-1790. Wilhelm Broes 1790-1797. Adrianus v. d. Ende 1797-1798. J. C. Vorstman 1798-1803.
15. Glasius Biographisch Woordenboek, deel II, bladz. 540.
16. Idem, deel I, bladz. 185.

THEOL. UNIV. APELDOORN

0 3198 00011145 9